

Nota històrica

Aquesta història va començar fa molts anys, el dia que vaig veure el documental *Boira negra* a Televisió de Catalunya. Mai oblidaré quan un dels guies andorrans més coneguts durant els anys quaranta, en Quim Baldrich, explicava que un home anomenat Manyo li havia confessat que havia matat uns jueus i havia violat les seves dones quan els ajudava a travessar les muntanyes per fugir dels nazis. La vivesa del seu relat era tan impactant que aquella escena em va estar ballant pel cap durant anys fins que es va convertir en el punt de partida d'aquesta novel·la. Aquell crim abominable era un exemple clar de la cara més fosca de les persones que sempre apareixen en moments d'adversitat, com és el cas d'una guerra, però durant el procés de documentació em vaig anar trobant moltíssims episodis històrics que ens parlen de la solidaritat, de l'empatia i de l'amor i em va semblar important incloure'ls. Molts d'ells, tot i ser reals, podrien semblar l'argument d'una pel·lícula d'espies, per això he cregut important explicar-los a continuació.

L'esmentat episodi de la violació del Manyo, en Láza-

ro Cabrero, va ser així descrita per en Quim Baldrich. Segons deia, ell i un altre home, en Valeriano Trallero, van violar dues jueves i els van matar els marits. En Cabrero mai va ser jutjat per aquest crim, però sí per haver matat en Jacques Grumbach en un altre dels seus viatges per les muntanyes, però en el judici va ser absolt.

La xarxa d'evasió andorrana estava formada pels membres que hi surten, en Quim Baldrich, l'Eduard Molné, en Conejos, l'Antoni Forné i capitanejada per en Francesc Viadiu. En Nico en va formar part i, efectivament, treballava per a la Gestapo i els va delatar. Fora dels seus noms i de l'episodi de la persecució a la Massana, que és verídica i va passar com està descrit al llibre, tota la resta ha estat ficcionada.

Les rutes per on anaven el passadors eren la vall de Siguer, la vall d'Incles i Peyregrand, entre d'altres. Totes estan documentades en diversos llibres tal com estan descrites en aquesta novel·la. El capità Dreyer de la Gestapo i en Berkane, un assassí a sou, van existir i es dedicaven a capturar refugiats des d'Arieja.

Tota la història d'en Jacques Allier és verídica; ell formava part del Deuxième Bureau, el servei d'informació francès, i va ser l'encarregat de treure de Noruega totes les existències d'aigua pesant que existien al món i dur-les a França. El seu periple amb l'avioneta, la trobada amb el matrimoni Curie i l'arribada al port de Burdeus va ser tal com es narra. Paral·lelament, en Quim Baldrich va explicar en diverses entrevistes que ell va passar pels Pirineus un general francès que carregava una maleta amb aigua pesant de la qual no es va desfer en tot el viatge. Potser amb un excés d'audàcia, he unit les dues històries. Podria ser que si l'aigua pesant que transportava en Jacques Allier era l'única que existia en aquell moment fos la mateixa

que carregava el general francès amb qui es va trobar en Quim Baldrich? Qui sap.

La Raquel Psankiewicz va existir i es va salvar d'anar a parar a Auschwitz perquè la seva mare li va donar una bufetada i la va obligar a escapar-se per una porta d'emergència del lloc on les havien reclòs. A fora hi havia un gendarme que va fer veure que no la veia i ella sempre va afirmar que aquell va ser un dels actes de resistència més importants que s'hagin fet mai. De gran la Raquel es va dedicar a anar pels instituts de França a explicar la seva experiència per conscienciar els joves sobre el feixisme.

En César González-Ruano era un periodista i escriptor afí al règim franquista i tot el que es narra al llibre sembla que va passar, encara que no es pot confirmar. Els fets els avalen testimonis i estan recollits al llibre dels periodistes Rosa Sala Rose i Plàcid García-Planas Marcet *El marqués y la esvástica*.

Al mateix llibre, es parla de Rosenthal, que era un químic de la ciutat de Coblença que va enviar les filles i la dona a l'exili mentre ell intentava buscar la seva família. En la seva fugida, va topar amb la xarxa orquestrada per l'anomenat Don Antonio, agregat cultural de l'ambaixada espanyola a París, que es dedicava a fer firmar poders als jueus i després enviar-los a la mort per quedar-se els seus béns. La sospita avalada per testimonis és que Don Antonio era en realitat en César González-Ruano. En Rosenthal es va poder escapar i per això coneixem la seva història, però la resta de companys que l'acompanyaven aquella nit a la frontera andorrana van morir i els seus cossos van ser enterrats en un lloc incert.

La missió del nord-americà Richard A. Mayhew està recollida al llibre *Guies, fugitius i espies*, d'en Claude Benet, en què descriu fil per randa com el seu avió, el

Queen Marlene, va ser abatut per uns caces alemanys i ell va sobreviure a la caiguda, encara que jo he variat una mica els personatges a favor de la trama. Va poder arribar als Pirineus i els va travessar, per això en coneixem la història.

L'episodi del Velòdrom d'hivern va succeir i la majoria dels jueus que vivien a París hi van ser reclosos i després deportats a camps d'extermini. També és real el que va passar a l'estació de tren de Vernet. El 26 d'agost de 1942 van detenir tres-cents jueus de la zona i els van dur al camp de concentració que hi havia a la vora del poble. Poc després, l'1 de setembre, els van treure d'allà per traslladar-los fins a Drancy, un altre camp des d'on molts serien facturats en trens de bestiar cap a l'est per exterminar-los.

Innervillgraten va ser dels pocs pobles d'Àustria on va guanyar el no a l'annexió amb Alemanya, perquè les SS no van poder arribar-hi i, per tant, no van coaccionar els votants posant les paperetes a les urnes.

La història del doctor Coco és controvertida. En Francesc Viadiu parla d'ell al seu llibre *Entre el torb i la Gestapo* i sembla que era un metge al servei de la Gestapo que es dedicava a cobrar per membres amputats.

La història que explica la Jacinta de Cal Martí (Cal Martí va existir) a la Sol i en Max també és verídica. En Pere Areny va matar el seu germà al llit mentre dormia amb una escopeta a Can Gastó, a la costa, i va ser l'últim condemnat a mort del Principat d'Andorra.

En Daniel Fité va trobar un home moribund a prop del Serrat que va acabar morint. Al seu document d'identitat deia que el seu nom era Grosejan i en Fité va enviar una carta a la seva mare per explicar-li que el seu fill era mort i on estava enterrat.

Els grups que aconseguien arribar a Andorra enviaven el missatge als membres de les xarxes que eren a França per indicar que ho havien aconseguit mitjançant la cançó «Tot va molt bé, senyora marquesa». La cançó s'emetia a través de les ones de Ràdio Andorra.

He fet diversos viatges a Andorra, Bescaran i l'Arieja. En un vaig fer la ruta per la vall del Siguer fins a arribar a l'estany Blau, allà on el grup de fugitius de la novel·la arriben després de moltes hores de travessa, i el paratge és impressionant. Aquest era un dels passos més utilitzats per les xarxes d'evasió. També vaig anar a parlar amb la mestressa actual de l'Hotel Àndria, a la Seu d'Urgell, i em va confirmar una informació que havia llegit en algun article: la seva mare havia allotjat la baronessa Rotchild amb les seves dues filles a l'hotel als anys quaranta i els va haver de curar les cames de ferides, perquè hi havia dut amagats diamants durant la travessa pels Pirineus.

Us recomano que aneu a Bescaran, un poblet amagat entre muntanyes, que connecta a través d'un camí amb Andorra. Jo l'he fet i us asseguro que aquells paratges parlen per si sols de totes les persones que els han travessat al llarg de la història.

Finalment, deixeu-me que us expliqui breument la investigació que vaig portar a terme per trobar la protagonista d'aquest llibre. M'interessava la figura d'una dona que visqués als Pirineus i que no estigués especialment polititzada, perquè estic convençuda que aquest era el perfil de moltes de les dones que van ajudar a passar la gent, mogudes per un sentiment d'humanitat. No la vaig trobar als llibres, sinó que al final la Sol s'ha construït a partir de la suma de petites biografies amb què he anat topant. Així que em vaig endinsar en l'estudi de les anomenades xarxes d'evasió que operaven als

anys quaranta a Europa, moltes de les quals finançades pel govern britànic per recuperar els pilots que havien caigut en territori enemic, vaig ser conscient que no seria fàcil trobar una història narrada amb veu de dona. Semblava ben bé que la feina d'ajudar els fugitius a travessar la frontera dels Pirineus, ja fos durant la Guerra Civil o la Segona Guerra Mundial, era cosa d'homes. Em vaig centrar en aquest últim conflicte, però als llibres d'història, als documentals i a totes les fonts escrites consultades no hi havia pràcticament cap testimoni femení que donés fe de la intervenció activa de dones en aquesta tasca ingent que va suposar passar milers de persones a través de les muntanyes per poder fugir del Tercer Reich. Per això vaig decidir deixar de banda els llibres, escrits bàsicament per homes, i endinsar-me en el món dels historiadors i historiadores locals, testimonis orals i documentació dels arxius històrics. No us enganyaré, ha estat una feina difícil i molt sovint frustrant en què, allà on s'obria un camí, es tornava a tancar al cap de recorre'n unes passes. De seguida em vaig trobar amb una realitat complicada, però ben real: així com a França es va reconèixer i condecorar els que havien col·laborat amb la Resistència, Espanya estava sotmesa a una dictadura cruenta que perseguia qualsevol actitud discordant amb el règim. El silenci es va imposar durant quaranta anys i qualsevol que hagués pogut col·laborar d'una manera o altra amb els enemics de Franco durant la fugida va recloure els records sota pany i forrellat, i sovint ni en va parlar amb els fills. Tot i aquest silenci autoimposat, vaig anar trobant noms, alguns amb una història ben curta al darrere, perquè el que ens ha arribat és sovint una dada amb un nom associat, d'altres amb una història més nodrida. Aquí us deixo escrits els seus noms amb el

poc o molt que he aconseguit esgarrapar de les seves històries, algunes més èpiques que altres però totes dignes de ser rescatades de l'oblit.

La Laura Gallart, de Palafrugell, passava aviadors abatuts pel castell de Recasens i Portbou, a l'Alt Empordà, i va ser delatada per un falangista mentre era a Figueres. Tot i ser detinguda i passar alguns mesos a la presó, va tornar a guiar gent per les muntanyes. El 1944 va acabar al camp de concentració de Ravensbrück, on va treballar a la fàbrica Siemens que hi havia a dintre.

La Margarita Marty, del poble de Dorres, a la Cerdanya. Junt amb el seu germà i la seva mare, amagaven maquis a casa seva. En una entrevista va dir que sentien les botes dels alemanys passar i que un resistent li va desitjar molta sort i li va donar les gràcies per tot el que havia fet per ell.

Anònima, del poble de Bàscara, a l'Alt Empordà. Va ajudar a passar Empar Lloberas Artau des d'aquest poble fins al camp de concentració de Sant Cebrià, al Rosselló. Era l'any 1939 i allà hi tenia presos els seus dos fills i altres familiars que eren soldats de l'exèrcit republicà. Els va treure subornant uns guardes senegalesos i van poder tornar tots plegats a Catalunya. D'aquesta passadora sense nom me'n va parlar la neta de l'Empar, la Teresa Vinyoles.

Anònima, probablement Maria, casada amb el forner de Setcases. En una entrevista a la *Revista de Girona*, en Llorenç Torrent, un passador i contrabandista, diu: «Una dona de Setcases em portava a Llanars gent que fugia dels nazis». Per molt que he intentat estirar del fil, no n'he tret res més.

La Cristina Zalba, de Montagut, que feia de pagesa i ajudava els guerrillers maquis.

L'Eloise, un personatge sense cognom conegut que formava part de la xarxa d'evasió andorrana que capitanejava en Francesc Viadiu.

La Carmen Vidal, d'Ars, que el 1941 va acollir a casa seva dos soldats que parlaven un idioma que ella no coneixia i que els va oferir menjar i descans.

La Magdalena Coderch, de Camprodon, àlies la Mollona, que tot i ser falangista i espia del règim, protegia els jueus al seu hotel a canvi de diners. A causa de la seva ideologia, mai ningú no la va delatar. Com a curiositat, diuen que fumava caliquenyos un rere l'altre.

La Dolors Vergés Sala, de Maçanet de Cabrenys. El seu net em va explicar que als anys seixanta un cotxe tipus Cadillac amb matrícula alemanya es va aturar davant de casa seva, al Mas Grau de Maçanet, a l'Alt Empordà, i en va baixar una família que va donar les gràcies a la dona per haver-los salvat la vida. El seu net no em va voler donar més dades sobre ella ni la seva història perquè «la família és llarga i no els agradaria esmentar-ho, encara».

La Maria Morera, d'Ogassa, al Ripollès, el 1939 va guiar tota una corrua de l'exèrcit republicà en plena fugida cap a la frontera francesa morta de por perquè no la matessin.

L'Angeleta Bordoll, de Cal Mateu de Bescaran, que va ajudar a passar uns coneguts cap a Andorra durant la Guerra Civil espanyola i també feia contraban.

La Maria Busquets, una monja de Portbou, va passar un grup de resistents el 1942. Va ser condecorada pel govern francès.

La Braulia Cánovas, activista de la CNT, que després del 1939 es va exiliar a França. Allà va entrar a la Resistència sota el sobrenom de Monique i el 1943 la van detenir i enviar al camp de concentració de Ravens-

brück. Després de la guerra va ser condecorada pel govern francès.

Maria Branyas, nascuda el 1906, que durant la Guerra Civil va ajudar a fugir eclesiàstics.

La Neus Català, nascuda a Guiamets, al Priorat, el 1915. Va ser militant comunista i després de la Guerra Civil es va haver d'exiliar, però en la seva fugida va travessar la frontera amb 182 nens orfes. Un cop a França, es va dedicar a col·laborar amb la Resistència i va convertir casa seva en un centre on rebia missatges, armes, refugiats i documentació, fins que va ser denunciada i la van detenir junt amb el seu marit el 1943. Va ser deportada a Ravensbrück.

La Generosa Cortina va néixer a Son, al Pallars Sobirà, el 1910. Es va instal·lar a Tolosa, on feia de correu i custodiava documents per a diferents xarxes d'evasió. Va ser detinguda el 15 de maig de 1944 per la Gestapo, torturada i finalment empresonada al camp de concentració de Ravensbrück, on va treballar de mà d'obra esclava. Els nazis, amb l'arribada dels russos, van dedicar-se a matar dones, malalts i gent gran del camp però ella va poder fugir. Després de la guerra, el govern dels Estats Units i el govern francès la van condecorar. Va morir a Tolosa de Llenguadoc el 1987.

La Rosa Paytavi, de Rabós, a l'Alt Empordà. Segons la seva neta, la Carme Fabra, va ajudar i acollir molta gent, entre d'altres la jueva Nina Mitrani. Com que els guàrdies civils que detenien els fugitius no s'hi entenien, recorrien a ella perquè parlava francès. Un dia va acollir un matrimoni amb tres criatures, però al vespre l'home li va confessar que en realitat ell era capellà, mossèn Oullet. Trenta anys més tard l'eclesiàstic es va presentar a Rabós, i la Rosa i ell es van fondre en una abraçada. La neta

també em va explicar que el prefecte dels Pirineus Orientals cada any la felicitava per Nadal i que un home va aparèixer un dia al poble perquè volia que la seva esposa conegués l'àvia, la dona que l'havia ajudat. La descriu com una dona oberta i que se sentia molt identificada amb els fugitius.

L'Engràcia Vilarodà va néixer a Rocabruna, el Ripollès, el 1918. Segons em va explicar la seva neta, l'Engràcia portava gent des de les muntanyes (sembla que fugien del camp d'Argelers) fins a Sant Joan de les Abadesses, on agafaven el tren, segurament després de la Guerra Civil. Explica que anys més tard uns nois joves li van portar flors perquè l'Engràcia va ajudar a passar els seus avis.

La Roser Fàbregas va néixer a Prats de Lluçanès el 8 d'octubre de 1900. Es va exiliar a Sant Llorenç de Cerdans, al Vallespir, al final de la Guerra Civil, on va ajudar i acollir refugiats catalans durant la retirada. Durant la Segona Guerra Mundial la seva casa es va convertir en un refugi de persones provinents de molts països europeus que havien d'arribar de forma clandestina a l'estat espanyol i també de membres de la Resistència francesa. També feia d'enllaç, i es diu que va arribar a fer de guia, tot i que, com acostuma a passar, no n'he trobat cap prova. Ella formava part de la xarxa d'evasió anomenada Churchill i, per aquest motiu, la Gestapo la va detenir i enviar al camp de concentració de Ravensbrück, on els nazis la van utilitzar com a conillet d'Índies per fer experiments, però va sobreviure. Durant la seva vida va rebre diverses condecoracions i reconeixements, de l'estat francès, del govern britànic i del nord-americà. Va morir a Narbona el 1988.

La Margarida Brugada, anomenada «la Morena». Viu a Olot i diuen que per casa seva passaven tots els qui

clandestinament venien de França, i per cada un rebia dues-centes pessetes. També rebia paquets de França amb documentació referent a aviació, edificis militars d'interès i retalls de diari francesos que li anaven a recollir els enllaços de Barcelona. La van detenir però ella va negar-ho tot.

La Carme Gardell i la seva filla Sabina, de Setcases, després de la guerra es van exiliar a Vallmanya, on ajudaven la Resistència contra els alemanys. Algú les va denunciar per haver amagat en René Horta, el mestre del poble, que era maqui. La Montserrat Roig en parlava al seu llibre *Els catalans als camps nazis*: «Les dues dones s'enfrontaren a la policia i es van posar davant la porta sense deixar entrar els agents. Van rebre cops, però van aconseguir que els tres resistents poguessin fugir pel darrere». Les van dur a Ravensbrück, i just quinze dies abans que els russos alliberessin el camp, els soldats van tirar el cos de la Carme encara amb vida sobre un munt de cadàvers pensant-se que el tifus l'havia matat. A la nit, dues franceses la van treure d'allà sota el llum dels reflectors i la van dur a la barraca, on, finalment, va morir. El seu anell de casada el van guardar les seves companyes del camp i, anys més tard, el va recuperar la seva besneta, que ara el llueix orgullosa.

La Magdalena Duran, de Les, a la Vall d'Aran, va acollir al seu Hotel Franco-espanyol una parella de jueus, la Paula Zandmer-Cassen i l'Henri Cassen. La dona estava embarassada i la Magdalena va fer cridar el metge del poble perquè emetés un certificat fals on li recomanava repòs absolut per malaltia. Gràcies a això, van poder esquivar els guardes duaners, que els volien retornar als soldats nazis que hi havia a la frontera. Fa pocs anys els seus nets van viatjar a l'hotel a donar les gràcies a la ne-

boda de la Magdalena per haver salvat la vida als seus avis i la notícia va sortir als diaris.

L'últim testimoni amb qui vaig parlar va ser la Maria Teresa Blas, de Bescaran. Em va dir que al poble algunes dones servien menjar calent als fugitius que passaven la frontera i, entre moltes altres històries, va ser ella qui em va explicar que a Bescaran a la dona se l'anomena la comunera de la casa perquè la comunera és la fusta principal que aguanta els teulats.

De totes aquestes dones, agafant una mica d'aquí una mica d'allà, ha nascut la Sol Mentrut, la protagonista del llibre, una dona senzilla i molt lligada al territori. Ella, com molts d'aquests testimonis que la història no recorda, ajuda els desvalguts perquè sent que és el correcte, sense posar-hi cap etiqueta. El nom de Sol me'l va donar l'historiador de Bescaran Ramon Viaplana; la seva tia es deia així i, pel que em va explicar, campava per aquelles muntanyes com un isard.

Fins ara us he esmentat les dones que no apareixen al llibre, però també n'hi ha tres que s'han fet un lloc a la novel·la:

La Lina Pla, que regentava l'Hotel Pla, parlava anglès i acollia pilots anglesos.

La Conxita Grangé, d'Espui, al Pallars Sobirà, que a Tolosa de Llenguadoc va fer d'enllaç amb els guerrillers i els maquis. Ella i la seva tia Elvira Ibarz van ser lliurades a la Gestapo, empresonades i torturades a Tolosa de Llenguadoc, des d'on van ser deportades a Alemanya. Van travessar França de sud a nord amb l'anomenat tren fantasma, amb set-cents detinguts, en un recorregut que va durar dos mesos sota els bombardejos aliats i els atacs del maquis. El 9 de setembre van ser internades al camp de concentració de dones de Ravensbrück. La Conxita va

rebre la Legió d'Honor i la Medalla de la Resistència del govern francès i va dedicar bona part de la seva vida a explicar la seva experiència als escolars i a mantenir viva la memòria de les dones deportades.

La Teresa Carbó Comas, nascuda a Begur el 1908, va ser militant del POUM i després de la guerra va fugir a França. Allà va formar part de la xarxa d'evasió Martin a Tolosa de Llenguadoc. A casa seva hi tenia una mosca a la façana i per això se l'anomenava «la casa de la mosca»; era un refugi per als membres de la xarxa i gent que fugia. La clau per poder-hi entrar era:

—Bon dia, vinc de part d'en René.

—René, quin René?

—El fabricant de teixits.

El seu marit, Esteve Morell, va ser arrestat per les SS i va morir en un camp de concentració a Alemanya. En acabar la guerra va marxar al Brasil i finalment va tornar a França, al poble del Soler, on va morir a l'edat de cent un anys.